

A nagy háború a görögkatolikus sajtóban

KLESTENITZ TIBOR

Az első világháború egyik legfontosabb újdonságát totalitása jelentette, vagyis az, hogy a 20. századi tömegtársadalmak minden tagját megmozgatta. A küzdelemben egész nemzetek álltak szemben egymással, ami a teljes népesség együttműködését megkívánta, a frontokon és a hátszágban, katonailag és pszichológiailag egyaránt – ez pedig számos új feladatot jelentett a sajtó számára is.¹ A közönség hírekkel való ellátása mellett részt kellett vennie a harci morál fenntartásában, a propagandában, fel kellett lépnie az álhírek terjedésével szemben, segítenie kellett a társadalom összetartását. Eközben működését szigorú ellenőrzés alá helyezték: a magyar állam elvárásainak megfelelően a lapok szerkesztőinek fokozottan ügyelniük kellett arra, hogy híreikkel ne keltsenek félelmet vagy izgalmat a közönség körében.² A sajtó munkáját az is nehezítette, hogy a társadalom egységét idővel egyre jobban veszélyeztették a megpróbáltatások.

A világháború komoly változásokat eredményezett a magyar katolikus sajtó helyzetében. Ennek egyik fő oka a társadalom hírigényének növekedése volt. 1914-től az újságok szerkesztőségei és a könyvterjesztők egyaránt kivételes háborús konjunktúrát élveztek.³ A folyamatot az egyháziak is jól érzékelték. Egy klerikus például 1915-ben azzal indokolta egy szlovák nyelvű, az antiklerikális ideológiát ellensúlyozó napilap

1 Garth Jowett–Victoria O’Donnel: Propaganda and persuasion. London–New Delhi. 1992. 209.

2 Mucsi Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején. Történelmi Szemle. 1984. 27. évfolyam 1–2. szám. 195.

3 Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Budapest. 2008. 165.; Joseph Held: Culture in Hungary during World War I. European Culture in the Great War. Ed. Aviel Roshward–Richard Sütes. Cambridge. 1999. 185.

indításának igényét, hogy a háború idején „mindenki újságot olvas”.⁴ Az újságok vidéken is kezdtek nagyobb mértékben elterjedni, amiben a papság konzervatív része veszélyforrást látott. Erre példa az az eset, amikor 1916 telén egy egyszerű falusi klerikus felhívta Csernoch János hercegprímás figyelmét a Szabad Szó című hetilap terjeszkedésére, amely antiklerikális propagandát terjesztett.⁵

A másik fő tényezőt az úgynevezett háborús vallásosság, vagyis a hitélettevékenység váratlan megélénkülése jelentette.⁶ A kortárs vélekedés szerint „a háború az általános megkomolyodás ideje, ilyenkor az is elgondolkozik az élet legnagyobb problémáin”, aki egyébként nem hívő. A klerikusok ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy nem ülhetnek ölbe tett kézzel, hiszen ez a jelenség nem mély világnézeti elkötelezettségen, hanem nagyrészt csupán a félelmen alapult.⁷ Egy jezsuita sajtótermék szerzője például 1915-ben felvetette a problémát: „a vallásos nekikomolyodás azon hatalmas feladat elé állít, miként fogjuk azt állandósítani a béke visszatérével Istent valószínűleg feledő világban”.⁸ Ehhez a kezdeti célkitűzéshez később, a hátország társadalmi feszültségeinek növekedésével párhuzamosan egyre konkrétabb kívánalmak társultak, amelyek a fennálló társadalmi rend megőrzésére, az esetleges forradalmi kísérletek feltartóztatására irányultak.⁹

A korszak egyetlen magyar nyelvű görögkatolikus lapja az Ungváron megjelenő Görög Katholikus Szemle volt, amely címdoldalán egyházi, tanügyi és társadalmi hetilapként hirdette magát. Kiadójaként az egyházmegyei tulajdonban álló Unió Könyvnyomda Részvénytársaság szerepelt.¹⁰ Publicistáinak nagy része a klérus köréből került ki, főszerkesztőjeként a korszakban Kaminszky Géza egyházmegyei pap, az ungvári tanítóképző igazgatója működött. A tanulmányban azt vizsgálom meg, hogy a Szemle hogyan felelt meg a háborús körülmények által támasztott kihívásoknak.

4 Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 44/3156-1918. Blcha Marian a prímásnak 1915. október 1.

5 EPL Cat. 44/881-1916. Wellner Lőrinc segédlelkész a prímásnak 1916. február 15.

6 Úgy hatott ez a háború, mint egy hatalmas népmiszió” – írta például a Magyar Kultúra levelezője. Karl Spiecher: A háborús Németország. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet. 430.

7 Konferenciákat az intelligenciának! Magyar Kultúra, 1914. II. kötet. 263–264.

8 bb.: A legfőbb Hadúrhoz. Magyar Kultúra, 1915. I. kötet. 220.

9 Minderről részletesebben lásd Klestenitz Tibor: „Hódító katolicizmus.” Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon. Vigilia 2015. 80. évfolyam 5. szám. 340–349.

10 Magyar Könyvszemle 1911. 19. évfolyam. Mellékletek. A hazai időszaki sajtó 1910-ben. 16.

Propagandaszólások és a realitások felmérése – a háború kitörése a Görög Katolikus Szemle tükrében

A világháború kitörésekor a hetilap hasábjain nincs sok nyoma a lelkesedésnek. Közhely, hogy a harcok kezdetekor sokan számítottak arra, mire lehullanak a falevelek, a háború már véget is ér. A világháború kezdetén a magyar sajtóorgánumok többségét – hosszabb-rövidebb átmeneti idő után – a politikai különbségeken átívelő általános hazafias felbuzdulás jellemezte¹¹. A Görög Katolikus Szemle viszont kezdettől fogva feltűnően realista volt, és előrelátó módon már nyáron arra kérte a női olvasókat, hogy varrjanak meleg ruhákat a fronton küzdő katonáknak.¹² 1914. augusztus 2-án a hetilap ugyan rövidhírként beszámolt arról, hogy Ungvár utcáin tüntető tömeg vonult végig, amely a királyt, a hadsereget és a háborút éltette, ám a hírből az is kiderül, hogy a lelkesedés korántsem lehetett spontán, hiszen az eseményt valójában a 66. gyalogezred zenekarának felvonulása indította el.¹³ Ugyanebben a lapszám-ban viszont a Nehéz napok című vezércikk hosszasan taglalta a várható társadalmi nehézségeket: mivel a férfiaknak be kell vonulniuk, nem lesz elég munkás a földeken, termés kiesés várható, ráadásul sok családban egyedül az apa dolgozott, ezért távozásával rengetegen kerülnek majd rossz anyagi körülmények közé.¹⁴

Ez az írás mintegy megelőlegezte Papp Antal munkácsi püspök augusztus 16-án közölt körlevelét, amely felhívta a papokat arra, hogy a társadalmi szolidaritás nevében haladéktalanul vegyék kezükbe a szervezőmunkát: hozzanak létre az otthonmaradt férfiakból ideiglenes segítő egyesületeket, és műveljék meg a hadbavonultak földjeit. Az iskolákat alakítsák át napközi otthonná, vigyázzanak a gyerekekre, hogy az anya nyugodtan dolgozhasson. Indítsanak hitközségi gyűjtést, a jómódú gazdák közreműködésével hozzanak létre népkonyhákat, továbbá minden nagyobb településen tartsanak naponta este 8-kor esdő ájtatosságokat Szűz Máriához.¹⁵

A püspök egy másik körlevelében – összhangban az állami elvárásokkal – a háborút igazságos ügynek ismerte el, mondván, Ferenc József nem tűrhette tovább a szerbek áskálódását birodalma ellen, és arra

11 Litván György: A sajtó áthangolódása 1914 őszén. Századok 2004. 138. évfolyam 6. szám. 1466.

12 Katonáinkért. Görög Katolikus Szemle. 1914. augusztus 30. 4.

13 Tüntetés a háború mellett. Görög Katolikus Szemle. 1914. augusztus 2. 3.

14 R.: Nehéz Napok. Görög Katolikus Szemle. 1914. augusztus 2. 1.

15 Főpásztori szózat. Görög Katolikus Szemle. 1914. augusztus 16. 1.

intette híveit, hogy türelemmel viseljék az elkövetkező szenvedéseket. (A dokumentum jelentőségére utal egyébként az is, hogy szövegét a régió egy másik hetilapja, az Ung szintén ismertette.¹⁶) A püspök ugyanakkor arra is utalt, hogy egyházmegyéjének népe fokozott veszélyeknek lesz kitéve, hiszen, idézem: „Főleg azok, kik itt a határhoz közel laknak, alattomos kémek és ellenséges izgatók hálójába kerülhetnek, akik hazug ígéretekkel vezetik félre a hiszékeny és tudatlan embert, nem törődve azzal, hogy a hazaárulás irtózatos bűnébe s ennek szomorú következményeibe sodorják.”¹⁷

A világháború éveiben ez a két tényező, tehát a szociális gondok és a pánszláv agitáció veszélye játszotta a legfontosabb szerepet a Görög Katholikus Szemle hasábjain. A szerkesztők elsősorban arról kívánták meggyőzni a közvéleményt, hogy a görögkatolikus közösség, köztük a ruszin nemzetiségűek, ugyanolyan eltökélten támogatja a háborút, mint a magyarok. Földes Cyrill például az augusztus 23-i számban kifejtette: „Nekünk idegen a nagy szláv világbirodalom eszméje, mert meg nem értjük a hideg orosz síkok szellemének titokzatosságát s borzadva hallgatjuk a kisorosz muzsik rabláncainak csörrenését.”¹⁸ A Szemle ezért rendszeresen hírt adott a háborúpárti állásfoglalásokról, vagy arról, ha ruszin fiatalok önként hadba vonultak.¹⁹ De hatékony propagandaeszköz lehetett például annak a levélnek a közlése is, amelyet Gulyánics Mihály izai tanító kapott New York-ban lakó öccsétől. Eszerint az amerikai lapok ódákat zengtek a magyar huszárok, a „vörös ördögök” hősiességéről, a kivándorolt magyarok pedig rendszeresen imádkoztak a győzelemért, sőt, sokan haza akartak térni, hogy önkéntes szolgálatot teljesíthessenek.²⁰

Elrettentő példaként viszont arról indítottak cikksorozatot, hogy a görögkatolikus híveknek milyen borzalmas megpróbáltatásokat kell kiállniuk Oroszországban.²¹ Ezt később egy másik, teológiai témájú cikksorozat követte, amely az ortodoxok tanításának tévedéseit mutatta be

16 Kosztyó Gyula: Az Osztrák–Magyar Monarchia propagandatevékenysége 1914–1915-ben a korabeli „kárpataljai” magyar sajtóban. (Kárpataljai Magyar Könyvek 205.) 2010. 31.

17 Főpásztori szózat. Görög Katholikus Szemle. 1914. augusztus 9. 1.

18 Földes Cyrill: Testvéreinkhez. Görög Katholikus Szemle. 1914. augusztus 23. 4.

19 Lelkesedés. Görög Katholikus Szemle. 1914. augusztus 30. 4; Lelkesedés mindenütt. Görög Katholikus Szemle 1914. szeptember 30. 1.

20 Egy amerikai levél. Görög Katholikus Szemle. 1914. december 6. 3.

21 A cikksorozat első darabja: A görög katolikusok sorsa Oroszországban. Görög Katholikus Szemle. 1914. szeptember 20. 1.

apologetikus szempontból.²² Máté Miklós zsukói lelkész rendszeresen jelentkezett populáris hangvétellű verseivel, amelyek elsősorban a háborús hátszög lakóit figyelmeztették hazafias kötelességeikre. Egy jellemző részlet:

„Meleg ruha és pénz kell a hadnak / Szűkmarkúak hát ne legyetek!
Veszélyben Szent István birodalma... / Adva adjon mindkét kezetek!
Téli harcban így meleg nyár támad / Segítsétek most a katonákat!²³

A Szemle intenzív agitációt fejtett ki az állami kiadások fedezésére kibocsájtott hadikölcsön-jegyzések érdekében is. Az ország lakossága nyolc nap alatt egymilliárd koronát jegyzett, amit a hetilap szerkesztősége a nemzeti egység, sőt egyenesen az Osztrák–Magyar Monarchia erkölcsi felsőbbrendűségének bizonyítékaként értékelt: „Lélek kell ide, erkölcsi erő, mely csak a mi részünkön van és lehet, hiszen mi nemzeti önállóságunkat, területi épségünket védjük.”²⁴

Az 1914-es orosz betörés következményei

A propaganda szólamai azonban nem sokáig leplezhették a belső problémákat, amelyek az 1914-es orosz betörés kapcsán azonnal felszínre kerültek. Az oroszok előretörésének hírére például a vereckei járás lakói, mintegy tízezer fő elhagyta otthonát, és Beregszász felé kezdett menekülni, az eléjük siető Gulácsy István alispán azonban meggyőzte őket arról, hogy nincs veszély, mire ők hazatértek. A Görög Katholikus Szemle arról írt tudósításában, hogy a ruszin menekülők bizalmatlanok volt az alispánnal, míg az ruszin nyelven beszélt velük, de amint átváltott magyarra, a hivatalos nyelv megnyugtatta őket, ami kiválóan jellemzi a ruszin nép bizalmát az állami hatóságok iránt.²⁵ Ez a történet meglehetősen életidegennek hat – hiszen a menekülő, stresszhelyzetben lévő embereket mindig inkább az anyanyelvükön lehet meggyőzni, így valószínűbbnek tűnik, hogy az eset éppen fordítva történhetett, és a Szemle propaganda-megfontolások alapján módosíthatta a beszámolót.

22 A cikksorozat első darabja: Vargha Gyula: Skizmatikus vitapontok és azok görög forrásokból merített cáfolatai. (Apologiai tanulmány). Görög Katholikus Szemle. 1915. január 3. 1.

23 Máthé Miklós: Segítsétek most a katonákat! Görög Katholikus Szemle. 1914. december 6. 2.

24 Az erős nemzet. Görög Katholikus Szemle. 1914. november 29. 1.

25 A vereckei futás. Görög Katholikus Szemle. 1914. szeptember 20. 4.

A szerkesztőség 1914. szeptember 27-én nyugalomra intette az olvasókat, azt kérve, hogy ne higgyék el az ezernyi változatban terjesztett rémhíreket, hanem bátran, higgadtan várják be az eseményeket, és csak akkor hagyják el otthonukat, ha erre a hatóságok kifejezetten felszólítják őket.²⁶ A régió sajtója hasonlóan járt el, igyekezett megnyugtatni az olvasókat, ezért szinte alig számolt be a hadi események alakulásáról. Sándor János belügyminiszter pedig 1914. október 1-jén kiadott rendeletével az állhírek koholását és terjesztését kihágásnak minősítette, amely 15 nap elzárással vagy 200 korona pénzbüntetéssel volt sújtható.²⁷ Mindezek az erőfeszítések azonban nem jártak eredménnyel. Egy kortárs szemtanú megfogalmazása szerint „Megmozdult az embertömeg anélkül, hogy tudta volna, miért. Rohant mindenki, mert a szomszédja is ment.”²⁸

A Görög Katolikus Szemle következő száma október 4-én már arról számolt be, hogy Ungvár valósággal kihalt, az oroszok uzsoki betörésének hírére rengetegen elmenekültek, köztük számos banki alkalmazott, a közhivatalnokok, sőt, még az adóhivatal személyi állománya is. Ennek következményeként a városban maradók közül sokan nem jutottak hozzá fizetésükhöz, ami azonnal éreztette hatását a kereskedelemben is, a városi piac vásárlók nélkül maradt.²⁹ A menekülési hullám keserű következtetések kimondására ösztönözte a lap publicistáját. Eszerint a világháború kezdetén a középosztály még hajlandó volt cselekedni, áldozatot hozni a közösség érdekében, ez azonban nem tartott sokáig. Az ungváriak ma már tétlenül nézik, hogy a városukba szállított, tífuszban szenvedő frontkatonák ezrei kolduljanak, senki sem érdeklődik sorsuk iránt, és a hadbavonultak családjaiért indított akciót is mintha elvágták volna. Mintha a pánikkal együtt a társadalom lelkiismerete is távozott volna.³⁰

Az orosz betörés miatt ráadásul az országos közvéleményben ismét megjelentek azok a vélekedések, amelyek a görögkatolikusokat pusztán a szláv vallási hagyományok miatt oroszbarátsággal gyanúsították.³¹ Ez azonban már azért is indokolatlan volt, mert az oroszok kifejezetten el-lenségesen ítélték meg a görögkatolikusokat. Csapataik a betöréskor állítólag pópákat is magukkal hoztak, akik hangosan szidalmazták a görög-

26 A háború. Görög Katolikus Szemle. 1914. szeptember 27. 1.

27 Kosztyó Gy.: i. m. 2010. 41.

28 Tutuskó Ágnes: Az 1914-es kárpátaljai orosz betörés Lehoczky Tivadat „A világháborúnk” című kézírata alapján. In: PhD konferencia 2013. Budapest. 2013. 524.

29 A háború. Görög Katolikus Szemle. 1914. október 4. 1.

30 Kötelességeink. Görög Katolikus Szemle. 1914. október 11. 1.

31 Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle. 1914. november 1. 1.

katolikus vallást és a ruszin papokat, akiket igyekeztek „élősködő”-nek, a „nép kiszípolozói”-nak beállítani.³²

Novemberben a Szemle ugyan arról számolhatott be, hogy Tisza István miniszterelnök októberi szemleútját követően a munkácsi püspöknek írva leszögezte: a görögkatolikus papság hazafiassága vitán felül áll, ám a hétköznapiakban a közösségnek így is folyamatosan szembesülnie kellett a bizalmatlanság megnyilvánulásaival.³³ A Szemle november végén írt az Ungváron terjedő álhírről, miszerint a székesegyház tornyából fényjelzéseket küldtek volna az oroszoknak. Ennek sokan hitelt adtak, noha a front ekkor több mint 70 kilométerre volt a várostól. A publicista elkeseredetten állapította meg: Tisza István elismerésének dacára még mindig sokan vannak, „akik saját honfitársaikban nem bízva, árulót keresnek mindenkiben, aki görögkatolikus hiten imádja az Istent”.³⁴

A hazafiatlanság vádjára idővel a papság képviselői is megpróbáltak reagálni, amire gyakran felhasználták a Szemle által biztosított nyilvánosságot. Ihnátkó Emil zempléni főesperes például azt javasolta, hogy a szertartásokban a cár szót, amely sok félreértésre adott okot, helyettesítsék az aposztolszkij korolj, apostoli fejedelem kifejezéssel.³⁵ Az alsóvereckei járás papsága pedig azt indítványozta, hogy a „rutén” elnevezést, amely a teljes elmagyarosodás miatt szerintük immár indokolatlan, a jövőben mellőzzék, és helyette egyesült magyar katolikusoknak nevezzék őket; valamint felvetette a magyar nyelvű istentiszteletek bevezetésének igényét.³⁶ Ezek a kezdeményezések azonban – hiszen ellentétben álltak a hatályos egyházzal – nem nyerték el Papp Antal tetszését, aki az egyházfegyelem megsértése miatt aggódott. Ezért a püspök megtiltotta, hogy a papság az egyházhatóság előzetes engedélye nélkül az egyházmegeye belső életét illető kérdéseket a nyilvánosság elé vigye.³⁷

1914 utolsó lapszámában a szerkesztőség összefoglalta az addigi tanulmányokat. „Nem ismertük a modern háborút s így csalódtunk benne, nem ismertük az emberi erő, az emberi kitartás maximumát s így nem tudtuk elgondolni a modern háború időtartamát, arányait, eshetőségeit” – írták, hangsúlyozva, hogy a friss tapasztalatok alapján a háborúhoz elsősorban végtelen türelem szükséges. Ez a cikk azért is érdekes, mert a szöveg egyes helyein – első alkalommal a Szemle történetében – fehér

32 Tutuskó Á.: i. m. 2013. 528.

33 Miniszterelnöki elismerés. Görög Katolikus Szemle. 1914. november 8. 1.

34 Kémek a székesegyház tornyában. Görög Katolikus Szemle. 1914. november 29. 3.

35 Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle. 1915. január 31. 1.

36 Jegyzőkönyvi másolat 1915. március 27. Görög Katolikus Szemle. 1915. május 16. 3.

37 Az ungvári körlevél. Görög Katolikus Szemle. 1915. november 21. 1.

feltok éktelenkedtek, ami jelezi, hogy a cenzúra törölt bizonyos mondatokat.³⁸

Erre később mind gyakrabban sor került, hiszen a társadalmi konfliktusok idővel egyre kiélezettebbek lettek.³⁹ A Szemle munkatársai több alkalommal panaszkodtak például a hadsereg élelmvásárlásai miatt, hiszen a termelőktől többnyire a piaci ár alatt szerezték be a szükségleteket a katonaság számára, és nem törődtek a polgári lakosság igényeivel.⁴⁰ Az olvasókat rendszeresen intették a szigorúan takarékos gazdálkodásra, a konyhakert megművelésére, sőt arra is, hogy a burgonyát mindig héjasul főzzék meg, vagy hogy rendszeresen használjanak kukoricalisztet. A tehetősebbeket arra kérték, hogy ne halmozzanak fel nagy élelmiszerkészleteket, mert ezzel felverik az árakat, amivel végsősoron megkárosítják a szegényeket. Arra is szigorúan figyelmeztették az olvasókat, hogy mindezen előírások betartása hazafias kötelesség, amelyek figyelmen kívül hagyásával az ellenség kezére játszanak.⁴¹

Az is komoly aggodalomra adott okot, hogy egyes hírek szerint a hadifogságba esett ruszin férfiakat az oroszok gyakran igyekeztek ortodoxiára téríteni. Sztankai Gyula 1915 májusában ezért – a tanulmány bevezetőjében idézett római katolikus megnyilvánulásokhoz hasonlóan – azt sürgette, hogy a görögkatolikus klérus használja ki a világháború következtében fellendülő vallási buzgalmat: „meg kell rögzíteni a felbuzdulást, a lelkesedést” – vélte. Álláspontja szerint a világháború az Istentől elforduló, hittagadó emberek büntetése, az ember rádöbben saját kicsinységére, ezért megteremtődik az erkölcsi megújulás esélye, amit a papságnak minden lehetséges eszközzel, például népmissziók tartásával elő kell segítenie.⁴² A Szemlében azt is tervbe vették, hogy a nép számára az aktuális kérdéseket tárgyaló olcsó füzeteket, röpiratokat adnak ki, amelyek segítségével olyan közvéleményt teremtenek a községekben, „amelyen nem fog ki az ellenség kísérletezése”.⁴³

Ezek a törekvések összhangban álltak Csernoch János hercegprímás elképzeléseivel, aki a Szent István Társulat 1915-ös közgyűlését megnyitó beszédében az egész ország közvéleményének figyelmét a görögkato-

38 Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle. 1914. december 27. 1.

39 Tutuskó Á.: i. m. 2013. 526.

40 Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle. 1915. április 11. 1.; Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle 1915. június 20. 1.

41 Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle. 1915. február 21. 1.; Hogy kell élnünk aratásig. Görög Katolikus Szemle 1915. március 7. 1.

42 Sztankai Gyula: Háborús misszió. Görög Katolikus Szemle. 1915. május 23. 2.

43 Megfigyelések. Görög Katolikus Szemle. 1915. augusztus 8. 1.

likusok ügyére irányította, a latin és a görög szertartású papság közötti testvéri kapcsolat megerősítését tűzte ki célul. A prímás – metropolitai minőségében is – arra kérte a görögkatolikus papságot, hogy még intenzívebben foglalkozzon a hívő néppel, és kérte, hogy erősítsék a bazilita szerzetesrendet, hiszen az – még az ellenség, az oroszok vélekedése szerint is – az unió legnagyobb erőssége.⁴⁴

Kitartás és radikalizálódás: 1918 eseményei és a Görög Katolikus Szemle

1918, a világháború ötödik évének kezdetén a helyzet igencsak el-
lentmondásos volt: egyrészt úgy látszott, hogy a központi hatalmak az
oroszországi bolsevik hatalomátvétel és a különbéke következtében jó
esélyekkel rendelkeznek a végső győzelemre. A görögkatolikusok szá-
mára úgy tűnhetett, hogy ez az eseménysorozat az ortodoxia vereségét
is magával hozza. Kozma Ferenc a Görög Katolikus Szemle 1918. évi
első számában nagy örömmel állapította meg: a világháború az Isten
győzelme, hiszen megbukott a cár és a Balkán ellenséges, ortodox val-
lású népeinek fejedelmei, ez pedig végre megnyithatja az utat a vallási
unió irányába.⁴⁵

A háborús frontországban ugyanakkor aggasztó tünetek mutatkoz-
tak: Magyarország az általános kimerülés állapotába került, a mindenna-
pokot ellátási nehézségek, alultápláltság, rekvirálás, sztrájkok, zendülések
jellegelték, egyes illetékesek szinte már polgárháborúsának érzékelték a
viszonyokat. Erősödött a békevágy, a közhangulatot egyre inkább a há-
ború felelőseinek, illetve bűnbakjainak a keresése jellemezte.⁴⁶

A feszültségek fokozódásának hatása jól tetten érhető a Szemle 1918-
as számaiban is. Január 13-án a Revizor álnevet használó szerző a lap
korábbi hangvételéhez viszonyítva igencsak radikális állításokat fogal-
mazott meg, nyíltan felvetve a korábban már ismertetett problémákat:
„Görögkatolikus társadalmi életünk úgyszólván másból sem áll, mint
hazafiságunk és katolicitásunk melletti állandó küzdelemből. [...] Néze-
tem szerint csakis gerinctelenségünk, önérzetünknek hiánya az oka an-
nak, hogy büntetlenül mindent ránk kenhetnek. [...] A társadalmi újjá-

44 Az Unió megerősítése. Görög Katolikus Szemle. 1915. március 18. 1.

45 Kozma Ferenc: Egy fontos kérdés. Görög Katolikus Szemle 1918. január 6. 1–2.

46 Bihari P.: i. m. 2008. 32–33.

alakulás minket is arra figyelmeztet, hogy szervezkedjünk. Szervezkedés és összetartás nélkül nem lesz létjogosultságunk.”⁴⁷

Néhány héttel később jelent meg a tragikus felütésű Pusztulnak híveink című cikk, amely a Bereg vármegyében terjedő éhínségről, éhtífusról számolt be, és megrendítő képet festett a főtt száraz babbéjon, fűrészporból sült kenyerén tengődő lakosság helyzetéről.⁴⁸ A klérust még tovább dühítette, hogy Gulácsy István alispán, amikor kérdőre vonták a közellátás botránnyos viszonyai, a közigazgatás mulasztásai miatt, cinikus módon azzal védekezett, hogy a hívek az egyház szigorú böjti előírásai miatt nem étkeznek kielégítően. A Szemle szerzője ezért „kevesebb aktát és iktatást, több odaadást, kevesebb bürokratizmust és több lelkesedést” kért a hatóságoktól.⁴⁹ Az alispánt nem sokkal később fel is függesztették állásából,⁵⁰ amit a Wekerle-kormány rossz közellátási viszonyokkal és a nyereszkedés elharapózásával indokolt – bár valószínűleg inkább pártpolitikai okok állhattak a háttérben, Gulácsy ugyanis az előző kormányfő, Tisza István pártjához tartozott.⁵¹

A magyar közéletet ugyanakkor általános balratolódás jellemezte, egyre nőtt a szakszervezetek taglétszáma, erősödött a szociáldemokrácia befolyása. Ebben a helyzetben egyre többen ismerték fel, hogy a katolikus egyháznak határozott közéleti fellépésre van szüksége, ha meg akarja védeni érdekeit. Így jött létre 1918 januárjában Budapesten a jezsuita Bangha Béla vezetésével a Központi Sajtóvállalat, amely keresztény irányú politikai napilapok kiadására kívánt vállalkozni. Bangha még 1917-ben a hercegprímás számára emlékiratot készített, amelyben elsősorban az antiklerikális kihívásra hivatkozott: „az új világ [...] valósággal figyelembe sem vesz már bennünket s legfőlebb [sic!] türelmetlenül kérdi: mit keresünk mi még a modern szellemi és közéletben? Miért vagyunk? És miért van vagyonunk és vannak államilag még elismert jogaink?” Ezért szükségesnek látta, hogy a katolicizmust a sajtó terén egyenrangúvá tegyék ellenfeleivel: „csakis független, főleg a gyors és jó hírszolgálatra alapozott Az Est módjára minden tekintetben, de főleg politikai téren megkövetlen, tehát lényegében információs jellegű lapokkal közelíthetjük meg a közönséget. Sőt még a kat[olikus] programnak alkalmatlan helyen és módon való túlságos hangoztatása által sem sza-

47 Revizor: Liturgikus gondolatok. Görög Katolikus Szemle. 1918. január 13. 1.

48 Pusztulnak híveink. Görög Katolikus Szemle. 1918. február 2. 1.

49 Uo.

50 A Gulácsy-ügy tárgyalása. Görög Katolikus Szemle. 1918. április 7. 4.

51 Cieger András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In: Levéltári Évkönyv XII. 1997. 223.

bad azt a közönséget elriasztanunk, amely az újságtól nem prédikációt, hanem hírszolgálatot és szórakozást vár”. A páter a „tömegek meghódítása” érdekében kiterjedt laphálózatot tervezett, amely fokozatosan jött volna létre: először központi napilap, majd bulvárlapok, végül vidéki újságok indítását tartotta szükségesnek. Javasolta, hogy a lapokat külföldi mintára dömpingáron adják, így gyorsan elterjednek, ami magával hozza a hirdetőket, biztosítva az anyagi hátteret.⁵²

A vállalat alaptőkéjének összegyűjtése érdekében a Görög Katolikus Szemle is erőteljes propagandát folytatott, ugyanakkor arra törekedett, hogy a görögkatolikus közösség érdekeit is hatékonyan képviselje. Ezért 1918-ban teret engedett annak a javaslatnak, amely a cirill betűs népújság, a Nauka újraindítását sürgette.⁵³ Ez a kiadvány eredetileg még 1897-ben indult meg a Szent Vazul Társulat gondozásában félhavi népi-es lapként, amely, mint címe (Oktatás) is mutatja, elsősorban közművelődési célokat tűzött maga elé.⁵⁴ A lap megjelenése azonban megszakadt, újraindulásra pedig csak 1918 júniusában történt meg.⁵⁵

A Szemlében Szuchy Emil eperjesi káplán azt is felvetette, hogy a három magyar jellegű görögkatolikus egyházmegyének, azaz Munkácsnak, Eperjesnek és Hajdúdorognak közös lapot kellene kiadnia, hogy erőteljesebben képviselhessék közös érdekeiket.⁵⁶ Egy hozzászóló ezt olyan sürgős feladatnak vélte, hogy azt javasolta, inkább a Szemlét alakítsák át mielőbb közös lappá, hiszen „Az ügy sürgős. A mai vajúdó korban egység nélkül széthullunk, mint az oldott kéve.”⁵⁷

A szervezkedés megindulása a világi értelmiséget is bizakodással töltötte el. Kutkafalvy Miklós ügyvéd 1918 februárjában írt cikkében úgy vélte: „Mintha elülne az a féltékenység, melyet körültekintésnek neveztünk, mintha nyoma veszett volna annak a gyengeséget jelentő megalkuvásnak, melyet bölcsességnek hittünk. Kezdünk önállóak és saját akaratók lenni. Ezzel a boldogulni akarás útjáról ráléptünk a boldogulni tudás útjára.”⁵⁸ A következő hónapok törekvései igazolni látszottak ezeket az optimista sorokat.

52 Minderről részletesen lásd: Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon. Budapest. 2013. 142–145.

53 Máramarosi: Olvasmányt a népnek. Görög Katolikus Szemle. 1918. március 24. 1.

54 Krajnyák Ede: Szláv szemle. Katolikus Szemle. 1900. 14. évfolyam 1. szám. 62.

55 A Nauka újra megindul. Görög Katolikus Szemle. 1918. június 2. 3.

56 Szuchy Emil: Volt–nincs–lesz-e? Görög Katolikus Szemle. 1918. január 13. 1.

57 Lesz-e? Görög Katolikus Szemle 1918. február 10. 1.

58 Kutkafalvy Miklós: Biztató jelenségek. Görög Katolikus Szemle. 1918. február 17. 1.

Áprilisban felmerült az az ötlet, hogy külön egyházmegyei sajtóalapot kellene létrehozni, ahová az egyházközségek kötelező hozzájárulást fizetnek be, majd az összegyűlt összegből az Unió nyomda pedig olyan felvilágosító füzeteket ad ki, amelyeket ingyen terjesztenének a nép között.⁵⁹ Az Unió Részvénytársaság valóban a tettek mezejére lépett, és májusban az addigi harmincezer koronás alaptőkéjét a duplájára emelte 600 darab 50 koronás részvény kibocsájtásával.⁶⁰ Ezt a lépést Boksay János, aki a máramarosi esperesi kerület papságának nevében formált véleményt, túlzottan óvatossá nyilvánította. Ő paptársaival együtt azt szerette volna, hogy a Görög Katolikus Szemlé alakítsák országos politikai napilappá, amely profi módszerekkel, hivatásos újságírókat alkalmazva dolgozik, és képes arra, hogy vezesse, tömörítse az egész hívő közösséget. Ezen kívül egy hetente kétszer megjelenő, ruszin nyelvű néplap indítását, valamint népiratkák kiadását is kérte. Úgy vélte, ennek elérése érdekében az Unió Rt.-nek – a Központi Sajtóvállalat nagyszabású akcióját mintául véve – ezer darab 100 koronás részvényt, valamint háromezer darab 50 koronás részvényt kellene kiadnia, az elsőt kifejezetten a parókiák, a másodikat a nép számára. Így negyedmillió korona tőke gyűlne össze, ami lehetőséget adna a hatékony fejlesztésre.⁶¹

Egy hónap múlva ugyanakkor Boksaynak szomorúan kellett megállapítania, hogy felhívása semmilyen visszhangot sem keltett, így arra figyelmeztetett, hogy a görögkatolikusok nem elégedhetnek meg a Budapesten szerveződő Központi Sajtóvállalat támogatásával, hiszen az az ő ügyeikkel előreláthatólag keveset fog törődni. Az Unió Rt. viszont nem mert nagyobb arányú jegyzési akciót kezdeni, mert vezetősége attól tartott, hogy ha tömeges részvénykibocsájtásba kezdene, akkor a részvények többségét idegenek vásárolnák meg, ami idővel szükségszerűen azzal járna, hogy a vállalat elveszíti görögkatolikus jellegét.⁶²

A Szemle szerkesztősége egyre több vészjelzést adott le a hetilap hasábjain. 1918 júniusában arról írt, hogy sok férfi úgy érkezik haza az orosz hadifogságból, hogy ott megtévesztette őket a bolsevikok és az ortodoxok propagandája. Néhány volt hadifogoly például a munkácsi egyházmegyében a nem sokkal korábban végrehajtott naptárreform ellen izgatott, egyesek a húsvétot tüntetően a régi naptár szerint ülték meg.

59 Széjegyzetek. Görög Katolikus Szemle. 1918. április 7. 1.

60 Az Unió Könyvnyomda Rt. alaptőke felemelésének tervezete. Görög Katolikus Szemle. 1918. május 12. 3.

61 Boksay János: Görög katolikus sajtóalapot kérünk. Görög Katolikus Szemle 1918. június 16. 3.

62 Boksay János: Mi lesz a sajtóalappal? Görög Katolikus Szemle. 1918. július 22. 2.

A cikk szerzője ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ezekben az esetekben az erőszakos fellépés nem lehet eredményes, helyett kitartó, türelmes felvilágosító munkára, népmissziókra, segélyegyesületek alapítására, ismeretterjesztő mozielőadásokra van szükség.⁶³ Augusztusban a Szemle igen keserű, de realista felfogású cikket tett közzé, amelyben leszögezte: mielőbb békére van szükség, hiszen Magyarország folyamatosan gyengül, egyre kevesebb olyan polgára van, aki kitart a külső ellenséggel és a belső nehézségekkel szemben vívott kettős háborúban.⁶⁴

Az állam azonban egyáltalán nem könnyítette meg a görögkatolikus közösség dolgát. Ezt jól jelzi, hogy a hatóság augusztusban megtiltotta a Nauka című néplap kiadását, amit hivatalosan a papírgazdálkodási szabályok megsértésével indokoltak, de sokan úgy vélték, hogy a cirill betűs nyomtatás volt a valódi ok. A Szemle szerzője komoly felháborodással reagált a döntésre: „A ruténeknek elég a csendőrszurony meg a katonai megszállás. Kultúra, az mellékes! A papot bojkottálhatja, elkergetheti a felbószított nép. A hatóságot az nem érdekli [...]” Úgy vélte, hogy a kialakult helyzetért a budapesti kormány a felelős, illetve tanácsadói, akik „egy ügy üldözésében vélik feltalálni »hazafias érdemeiket«”.⁶⁵

Dudinszky Nesztor, a munkácsi egyházmegye ifjú lelkésze pedig a Budapesti Hírlapban olvasói levelet jelentetett meg, amely szintén igen elkeseredett hangvétellel bírálta a kormány döntését, és egyenlő elbánást követelt a ruszin nép számára.⁶⁶ A befolyásos fővárosi lap ugyanakkor nem sokkal később már helyeselte a kormány intézkedését, arra hivatkozva, hogy a Nauka cirill betűs nyomtatása a magyar kultúra elleni „tüntetés” volt.⁶⁷ Dudinszky azonban nem hagyta magát, és igazát bizonyítandó elküldte a Budapesti Hírlapnak Papp Antal körlevelét. Ez kimondottan szükségesnek nyilvánította a felnőtt ruszin lakosság „hazafias nevelése” érdekében a cirill betűs kiadvány megjelentetését, sőt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hasonló tartalmú átiratát is idézte.⁶⁸ A kérdés ennek ellenére sem került nyugvópontra. Az is olajat öntött a tűzre, hogy Gulácsy István alispánt, miután eredménytelenül zárult ellene a vizsgálat, visszahelyezték hivatalába. A Szemle a döntést

63 Népünk és a bolsevizmus. Görög Katolikus Szemle. 1918. június 2.

64 Béke is. Görög Katolikus Szemle. 1918. augusztus 18. 2.

65 Hogy támogatnak minket? Görög Katolikus Szemle. 1918. szeptember 1. 1.

66 Dudinszky Nesztor: Nauka. Budapesti Hírlap. 1918. szeptember 7. 5.

67 Nauka–Otecsesztva. Budapesti Hírlap. 1918. szeptember 20. 8.

68 Még egyszer a Nauka. Budapesti Hírlap. 1918. október 1. 9.

kommentálva megállapította, hogy a közigazgatás rosszul végzi munkáját, a papságnak ezért mindig a nép mellé kell állnia.⁶⁹

A hetilap fejlécében – a radikalizálódás jeleként – 1918. október 27-én új felirat jelent meg, amely a következőket hirdette: A sajtó hatalom! Kérjük olvasóinkat, hogy minden a vallásunkat, népünket, papságunkat, tanítóinkat ért sérelmet közöljék a Görög Katholikus Szemlével. Hadd piruljanak ellenségeink a nyilvánosság színe előtt!”

Ez ugyanakkor csak szolid bevezetőt jelentett a címlapon hozott, Egyházi függetlenséget! című cikkhez, amelynek tartalma a kor egyházi viszonyaihoz mérve szinte forradalminak mondható. A cikk megállapította ugyanis, hogy a mindenkori esztergomi érsek soha nem viselkedett jó metropolitaként, nem képviselte görögkatolikus híveinek érdekeit, még csak meg sem látogatta őket,⁷⁰ időnként ötletszerűen megkezdett reformjai pedig több gondot okoztak, mint hasznot. Ezért azt a radikális követelést fogalmazta meg, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegegyék függetlenedjenek Esztergomtól, és szerveződjenek önálló érseki egyháztartománnyá.⁷¹

Összefoglalásként megállapíthatjuk tehát, hogy a világháború kezdetén a Görög Katholikus Szemle, a magyar sajtó egészére jellemző módon, támogatta az állam háborús erőfeszítéseit, részt vett a propagandában, erőteljesen képviselte az oroszellenességet, és – igaz, nem sok eredménnyel – tudatosan felvette a küzdelmet az álhírek terjedése ellen. A szerkesztőség ugyanakkor a kezdetektől fogva tudatában volt a várható nehézségeknek, és az egyszerű embereket az elkövetkező szenvedések türelmes elviselésére bátorította, a papságot és a társadalom tehetősebb rétegeit pedig a hátország életének megszervezésére, a társadalmi szolidaritás megőrzésére ösztönözte.

A háború kitörése által kiváltott társadalmi összezárás azonban nem tartott sokáig, hamarosan megjelentek a közvéleményben a görögkatolikus közösséget sújtó sztereotip vélekedések, vádaskodások. A Szemle az állandósuló támadásokkal szemben vállalkozott a görögkatolikusok érdekeinek védelmére, de ennek során a feltétlen lojalitást hangoztatta a magyar állam irányába. Ez a világháború utolsó napjaira is érvényes maradt, 1918-ban ugyanakkor mégis viszonylagos radikalizálódás figyelhető meg. A folyamatra jelentős hatást gyakorolt a Bangha Béla-féle

69 A nagy per. Görög Katholikus Szemle. 1918. október 31. 1.

70 A primás metropolitaként végzett látogatása a görögkatolikusok körében később is ritkaságnak számított. Klestenitz Tibor: A görögkatolikusok Serédi Jusztinián és Mindszenty József egyházkormányzatában. Athanasia 2012. 33–34. szám. 111–112.

71 Egyházi függetlenséget! Görög Katholikus Szemle. 1918. október 27. 1.

országos lapalapítási kísérlet is, amely hozzájárult a görögkatolikus sajtó megteremtésének igényéhez. 1918 megpróbáltatásai összességében hozzásegítették a közösséget saját értékeinek és érdekeinek a megfogalmazásához, ami a legvilágosabban talán az őszirózsás forradalom előestéjén megjelenő egyházszerkezeti reformtervben, a római katolikusoktól való önállósulás igényének kimondásában mutatkozott meg a Görög Katolikus Szemle hasábjain.

